

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Hüseyin Akgün. *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*.
İstanbul: İFAV, 2019, 335 sayfa.**

Ömer Faruk MADEN*

İslâmî ilimlerde tarih yazımına dair son yıllarda artan bir ilgi gözlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak nispeten daha az çalışılan bölge ve asırlara yoğunlaşan etütler ön plana çıkar-ken, mevcut tarihî anlatıyı tahkim ve tashih sadedinde çalışmalar da yapılmaktadır. Bu nok- tada daha ziyade hicrî asırlar esas alınarak sürdürülen yerleşik hadis tarihi anlatılarının so- nuçlarını test etme imkanı veren literatür, şahıs ve coğrafya merkezli çalışmalar artmaktadır. Özellikle erken dönem ilim merkezlerinin (*emsâr*) belli tarihî kayıtlarla incelendiği çalışmalar mezkûr hedefe ulaşmak açısından önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışmaların bir örneği Hüseyin Akgün'ün tarihî olarak hicrî ilk 150 seneye kayıtladığı *Hadis Rivâyet Coğrafyası* adlı eseridir. Üç bölümden oluşan kitabın girişinde çalışmanın konusu, amacı, önemi, kaynakları ve metodunu açıklayan yazar, Birinci Bölüm'de sahâbe ve tâbiûnunun hadis kültürüne ve hadis rivayet coğrafyasının oluşumuna dair bilgiler verir. İkinci Bölüm Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Mısır ve ilgili zaman diliminde ilmî olarak arka planda kalan bazı şehir ve bölgelerdeki hadis kültürünü, rivayetlerin bu şehir/bölgelere intikali ve diğer bölgelerle etkileşimi gibi so- rular çerçevesinde inceler. Üçüncü Bölüm ise daha ziyade önceki bölümlerde yer yer temas edilen bölgesellik konusuna dairdir. Çalışma üç ek bölümüyle sonlanmaktadır.

Değerlendirmeye Akgün'ün eserindeki amacıyla başlanabilir. Zira aşağıda görüleceği üzere yazarın amacı, metottan kaynak kullanımına kadar kitabın tamamını olumsuz yönde etkile- miştir. Yazar, amacını önce kısaca “Hadis tarihinin ve rivâyet coğrafyasının anlaşılmasına kü- çük bir katkıda bulunmak ve Hz. Peygamber’in hadislerinin sıhhatini tespit etme coğrafya-rivâyet ilişkisinin kullanılabilirliğini ortaya koymak” (s. 11) olarak belirler. İlerleyen sayfalarda ifadele- rini biraz daha ayrıntılı hale getirir: “... rivâyet coğrafyasında, bölgelerarası hadislerin naklinin tarihî süreçte nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak, hadis tarihi ile ilgili bugüne kadar ulaşılan kanaatlerin geçerliliğini bu yöntemle test etmektir. Ayrıca amaçlarımızdan biri de bu coğrafi verilerin bazı hadislerin sıhhatini ve aslını belirlemede bir araç olarak kullanılabilirliğini göster- mek suretiyle hadislerin tetkiki için adına «hadislerin coğrafi tahlili» diyebileceğimiz bir yön- teme katkıda bulunmaktır.” (s. 14) Son olarak açıkça ifade edilmese de kitap boyunca sürdürü- len mütâbaat araştırmasıyla teferrüdün sebeplerini tespit etme ve Joseph Schacht, G.H.A. Juynboll ve Michael Cook gibi oryantalistlerin iddialarına cevap vermenin de amaçlandığı anlaşılır.

* Arş.Gör, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, ofaruk@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-6208-3679

Görüldüğü gibi yazarın amaç olarak çizdiği çerçeve son derece geniştir. Bahsi geçen zaman diliminin ve coğrafyanın genişliği mezkûr amaçlarla bir arada değerlendirildiğinde yazarın, altından kalkılması mümkün olmayan bir faaliyete talip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hadislerin *emsâra* intikali, her bir şehrin rivayet birikiminin tavsifi, coğrafi tahlillerin hadislerin tashihinde bir veri olarak kullanılması ve bunlardan elde edilen sonuçlarla mevcut hadis tarihi şablonlarının test edilmesi tek bir araştırmacının üstesinden gelemeyeceği hedeflerdir. Hadis rivayet coğrafyasıyla ilgili kitap ve makaleleri bulunan müellifin bu zorluğu dikkate alarak hicri 2. asırda ilmî olarak öne çıkmış bir şehri derinlemesine incelemesi beklenirdi. Örneğin yazar, rivayet malzemesinin ve ulemânın belirli bir şehre intikali, söz konusu şehirdeki ilim halkalarının/ağlarının tespiti ve şehirdeki diğer halkalarla karşılaştırılması gibi daha derinlikli konulardan birini çalışabilirdi. Ne var ki müellifin tercihi kitabın tamamını olumsuz yönde etkilemiştir.

Yazar, ilgili bölümde (s. 17-9) eserinde takip ettiği metodu ayrıntısıyla anlatmaz. Ancak çalışmada “Ricâl kaynaklarından elde edilen bilgilerin rivayet verilerince doğrulanıp doğrulanmayacağı” sorusu merkeze alınmış gibidir.¹ Bu çok önemli ve yerinde bir sorudur. Ancak ilgili bilgilerden etkili bir şekilde istifade edilebilmesi için hesabı verilmiş sağlam bir metodun meydana getirilmesi gerekir. Yazar, rivayet kaynağı olarak *Kütüb-i Sitte*'yi merkeze alır. Bu tercihinde “sıhhat vurgusunun” etkili olduğunu ifade eder. Buna göre yazar her şehirde *Kütüb-i Sitte*'de üç rivayeti bulunan kimseleri belirleyecek ve sahâbeden başlayarak İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ındaki tabaka sistemine göre sıralayacaktır. Ancak seçilen bu metod pek çok açıdan eleştiriye açıktır. Öncelikle rivayet verilerinin *Kütüb-i Sitte*'den seçilmesi sorundur. Zira hem müelliflerinin telif hedefleri hem de rivayet sayılarının görece azlığından dolayı mezkûr kitaplar hoca-talebe ilişkileriyle ilgili kesin yorumlarda bulunmaya imkân vermemektedir. Ayrıca kitabın incelediği zaman dilimindeki sıhhat anlayışıyla *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin sıhhat anlayışları da farklıdır. Yazar bunun yerine ilgili dönemin ilim anlayışını daha iyi yansıtan İbn Ebî Şeybe ile Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*lerinden ve daha yoğun rivayet içeren Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i gibi eserlerden faydalansa daha muhkem sonuçlara varabilirdi. “Bir şehrin rivayet ağının incelenmesinde sıhhat şartının gerekli olup olmadığı” ise başka bir sorudur. Kanaatimizce bu tarz bir araştırmada önemli olan nokta Medine merkezli rivayet birikiminin diğer şehirlere kimler tarafından taşındığının tespitidir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi sıhhat yapılan vurgu yazarın bu eserleri devre dışı bırakmasına sebep olmuştur.

Eleştiriye açık ikinci nokta yazarın *Kütüb-i Sitte*'de üç rivayeti bulunan kişilere yer vereceğini söylemesidir. Öncelikle yazar neden üç sayısını tercih ettiğini açıklamaz. Bununla her şehirde sayıları binleri aşkın râvi kümesini daraltmayı amaçlar, ancak bu tarz

1 Yazar ilerleyen sayfalarda (s. 178) ilgili işlemin müteahhir ricâl eserlerinde uygulanacağını ancak mütekaddim eserlerde uygulamanın zor olduğunu söylese de tamamen erken dönem ricâl eserleri ve hadis rivayet kaynaklarından hareketle daha doğru sonuçlar elde edilebilmektedir. Bunun bir örneği için bk. Maden, *Hicri II. Asır Ehl-i Hadis Halkaları (Basra Örneği)* (yüksek lisans tezi, 2018), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

bir çalışmada daraltmaya gitmeden önce genel durumun olabildiğince geniş bir perspektiften tespiti, daraltmanın ondan sonraki aşamada ve gerekçeli bir şekilde yapılması gereklidir. Ayrıca “*Kütüb-i Sitte*’de üç rivayeti bulunmakla” kastedilen husus de net değildir. Eğer her bir kitapta en az üç rivayeti bulunan kimse kastediliyorsa, kitaptaki bazı râviler bu kurala uymaz. Örneğin, Şam bölgesinde incelenen Mekhûl eş-Şâmî’nin (s. 158) Buhârî’de rivayeti yoktur, yalnızca korku namazıyla ilgili bir görüşüne yer verilir (Salâtü’l-havf 4). Bu durumda Mekhûl müellifin kriterine uymadığı için devre dışı bırakılmalıydı. Ayrıca kriterin bu anlamına İbn Hacer’in şu ifadeleriyle de itiraz edilebilir: “Buhârî’nin, hadislerine yer verip de Müslim’de rivayetleri yer almayan 430 civarında râvi vardır. Onlar içerisinde zayıf oldukları yönünde eleştiri bulunanlar ise 80 kişidir. Müslim’in hadislerine yer verip Buhârî’de rivayetleri yer almayan râvi sayısı ise 620’dir. Onlar içerisinde zayıf oldukları yönünde eleştiri bulunanların sayısı 160’tır.”² Buna göre ilgili zaman diliminde yaşamış olup sadece Buhârî ya da Müslim’de rivayeti olan yüzlerce râvi müellifin kriterine uymadığı için devre dışı kalmaktadır. Mezkûr ifadeyle râvinin *Kütüb-i Sitte*’nin herhangi birinde üç rivayetinin veya farklı kombinasyonlarla toplamda üç rivayetinin bulunması kastediliyorsa, sıhhat şartından hareketle İbn Mâce’nin zayıf ve uydurma rivayetler içeren *es-Sünen*’inin yerine Mâlik’in *Muvatta*’ı gibi daha güvenilir bir kitaptan istifade edilmesi uygun olurdu. Ancak bu durumlarda “*Kütüb-i Sitte*’de yer almak” kriteri ortadan kalkacaktır.

Mezkûr metodun bir diğer eksikliği, şehir/bölgelerdeki önemli kişilerin tespitine imkân verse de eserde tabakalar arası etkileşime, yani hoca-talebe ilişkilerine neredeyse hiç değinilmemesidir. Bu durum da eksik ve hatalı çıkarımlar yapılmasına sebep olmuştur. Söz konusu yargılar Basra bölümü (s. 126-48) özelinde test edilebilir. Müellif, bahsi geçen kısımda dört sahâbi ve 20 tâbiîye yer verir. Ancak bunların arasındaki ilişkilerden bahsetmediği için şehirdeki ilmî yapıya kimin hangi oranda katkıda bulunduğu tespit edilememiştir. Örneğin yazarın iddiasına göre şehirdeki ilmî birikimde sahâbe birinci derecede etkilidir ve İmrân b. Husayn, Ebû Bekre ve Semüre b. Cündebè nazaran en büyük pay çok talebe yetiştirdiği için Basra okulunun kurucusu olan Enes b. Mâlik’e aittir (s. 128). İsmi geçen sahâbiler içerisinde Enes’in öncü konumu reddedilemez. Zira Katâde b. Diâme ve Sâbit el-Bünânî gibi meşhur Basralı tâbiîler onun birikimini sonraki nesillere taşımıştır. Ancak klasik kaynaklara göre şehrin hadis bilgisi büyük oranda Medine’den istifade eden Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrin ve Yahya b. Ebî Kesîr³ gibi tâbiîlere dayanır. Bunlardan İbn Sîrin’in Ebû Hüreyre’den, Yahya’nın bir diğer tâbiî Ebû Seleme b. Abdurrahman’dan istifadesi fazla iken Hasan’ın hocalarını tespit etmek kolay gözükmemektedir. Söz konusu tâbiîlerin rivayet birikimi yazarın da kitabında yer verdiği talebeleri vasıtasıyla bir sonraki nesle aktarılmıştır. Buna göre Hasan’ın en yakın talebeleri Katâde ve Yunus b. Ubeyd, İbn Sîrin’in en yakın talebeleri Eyyüb

2 İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Hedyüs-sâri mukaddimetü Fethi’l-Bâri* (nşr. Şuayb el-Arnaüt- v.dğr), Beyrut: er-Risâletü’l-Âlemiyye, 2013/1434, I, 18.

3 Yahya b. Ebû Kesîr’in Yemâmeliler arasında da zikredilmesi ayrıca tartışılmalıdır (s. 184).

es-Sahtiyânî ve Hişâm b. Hassân, Yahya'nın en yakın talebeleri ise Basra'da Hişâm ed-Des-tüvâî, Şam'da Evzâî'dir. Dolayısıyla müellifin benimsediği metotla ulaştığı sonuçların Basra şehri için doğruluğu tartışmaya açıktır.

Kitabın ana omurgasına zarar vermese de yazarın sorgulanması gereken birtakım tali id-diaları da vardır. Bunların hepsini değerlendirmek bu yazının boyutunu arttıracığı için ba-zılarına kısaca değinilecektir. Öncelikle yazar, her bir şahsı incelerken hadis yazımıyla ilgili tutumuna özellikle değinse de bunun nedenini açıklamaz. İlerleyen sayfalarda teferrüdün sebeplerine değinirken bunlardan birinin de hadisleri yaz/dır/mak olduğunu iddia eder (s. 70, 122). Hâlbuki hadislerin yazımı teferrüde sebep olmayıp onların daha çok kişiye ulaş-masını temin etmiştir. Yazar bu düşüncesini “küçük sahâbilerin büyük sahâbileri düşürdüğü gibi sonrakilerin de küçük sahâbileri düşürebildiği (s. 53, 135)” ve “hadislerin bazı tarikleri-nin meşhur olup, diğerlerinin zamanla unutulduğu (s. 55)” gibi argümanlarla desteklemeye çalışsa da bunların tamamı tartışmaya açıktır. Teferrüde sebep olan âmillerin kitapta dağı-nık olarak yeri geldikçe sunulması ve bir arada görülememesi de okuyucuyu yormaktadır.

Yazarın kitap boyunca kullandığı ancak başarılı bir şekilde kavramsallaştıramadığı böl-gesellik ve bölgeselcilik gibi ifadelerden hareketle ortaya attığı bazı iddialar tenkide açıktır. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye gibi “Müsned” müelliflerinin eserlerini şehir-lere göre tasnif etmelerinde yazarın bahsettiği bölgesellik vurgusunun ne oranda etkili ol-duğu ciddi anlamda tartışma konusudur (s. 192). Son olarak İkinci Bölüm'de incelenen her bir şehrin “bölge” olarak tanımlanması da hatalıdır. Zira Medine ve Mekke Hicaz bölgesinin, Kûfe ve Basra Irak bölgesinin mezkûr dönemdeki en önemli şehirleridir. Dolayısıyla bu şe-hirler bölge olarak tanımlanamaz. Şam ve Mısır ise yazarın da belirttiği gibi ayrı bölgelerdir.

Kitapta bazı kavramlara yanlış anlamlar yüklenmiştir. Söz gelimi tedvîn, tâbiûn ile başla-yıp yaklaşık 200 yıl süren bir faaliyet olarak gösterilmiştir (s. 18). Hâlbuki genel kabul, tedvî-nin hicrî 1. asrın son çeyreğinde başlayıp 2. asrın ortalarına kadar devam ettiği yönündedir. Ayrıca kitap boyunca kullanılan bazı kavramlar da yanlış anlaşılabilir. Örneğin kita-bın çeşitli yerlerinde medâr ile müşterek râvi eş anlamlıymış gibi “medâr (müşterek râvi)” şeklinde kullanılır (s. 55, 222, 225). Yazar kitabın bir başka yerinde müşterek râviyi tanımlar, ancak onun medârdan farkına değinmez (s. 69 dp. 91).

Kitaptaki kaynak kullanımına da değinilmelidir. Akgün, giriş bölümünde rivayet coğraf-yası ile ilgili çok fazla çalışma olmadığını (s. 14) ve konuya dair yapılan kitap, tez ve maka-lelerden ulaşabildiklerinden istifade ettiğini belirtir (s. 16). Ancak doğrudan kitabın ana ko-nusuyla ilgili olan Ayşe Esra Şahyar'ın *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbiler* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2015) adlı kitabını ve Ali Çelik'in *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlmi* (Kah-ramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2017) adlı doktora tezini görmemiştir. Ayrıca yazarın amaç olarak çizdiği çerçevenin son derece geniş olması, onu incelediği her bir böl-geye dair birinci elden araştırma yapmak yerine çağdaş araştırmalardan istifadeye zorlar. Ya-zar, kaynak ve literatür değerlendirmesi bölümünde bu çalışmaların bir kısmına değinse de

herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Bu durum da yazarın, ilgili çalışmaların hatalı ve eksik yorumlarını yer yer sürdürmesine sebep olmuştur. Örneğin Basralı râvilerle ilgili başvurduğu Emîn Kudât'ın *Medresetü'l-hadîs fi'l-Basra* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998) isimli eserinin Basra hadisçiliğini ortaya koyma becerisi tartışmaya açıktır.

Kaynak kullanımında son olarak yazarın bir râvi ile ilgili bilgi verirken hadis yazıp yazmadığı yahut eseri olup olmadığına dair ifadeleri üzerinde durulmalıdır. Yazar, neredeyse her zaman bu bilgileri klasik kaynaklardan değil A'zamî'nin *Dirâsât*'ından aktarır. Ancak A'zamî'nin, bu eseri ile Batı'daki hadis yazım tartışmaları çerçevesinde hadis yazan kişilerin sayısını olabildiğince arttırmayı amaçladığını dikkate almaz. Müellif, konu hakkındaki görüşler için klasik ricâl yahut usûl kaynaklarına gitseydi kitabında yer verdiği bazı kişilerin hadis yazımının hem aleyhine hem de lehine yorumlarda bulunabildiğini görecekti, dolayısıyla bunları bir şekilde yorumlaması gerekecekti. Ancak A'zamî'den aldığı bu bilgileri tenkit süzgecinden geçirmeden kullanarak hataya düşmüştür. Örneğin müellif Eyyüb es-Sah-tiyânî'nin hadis rivayet ettiği bir nüshasından bahseder ve kaynak olarak A'zamî'yle birlikte bir başka modern çalışmaya atıf yapar (s. 137). Ancak o, bahsi geçen kaynaklarla yetindiği için Eyyüb'un hadis yazımına karşı olumsuz bir tavır takındığından habersizdir.

Son olarak çalışmadaki göze çarpan bazı teknik sorunlardan bahsedilmelidir. İyi bir editörlük hizmetinden geçmeyen kitapta birçok yazım ve ifade hatası ile genel olarak bir yazım standardı problemi vardır. Zaman zaman muhaddis isimlerinin yazımında karşılaşılsa da problemin en yoğun olduğu nokta vefat tarihleridir. Vefat tarihlerinin hangi aralıklarla verileceğine dair bir tutarlılık yoktur. Bazen aynı râvinin vefat tarihi aynı sayfada birden fazla kere verilir (İbn Lehîa'nın vefat tarihinin aynı sayfada iki kere verilmesi için bk. s. 166). Bazen de vefat tarihleri farklı yerlerde farklı şekilde sunulur. Nitekim Ebû Osman en-Nehdî'nin vefat tarihi bir yerde "95/714 (s. 133)", bir başka yerde "100/719" (s. 141), Şehr b. Havşeb'in vefat tarihi bir yerde "112/730" (s. 158), bir başka yerde ise "100/719" (s. 161) olarak verilir. Ebû İdrîs el-Havlânî'nin vefat tarihi ise bir yerde "80/699" (s. 149) iken hemen arka sayfada "80/726" şeklindedir.

Kitap boyunca görülen bir diğer problem de bazı râvi isimlerinin hatalı yazılmasıdır. Sözelimi Abdullah b. Ebî Necîh "Abdullah b. Ebû Nüceyh" (s. 81 dp. 148), Zeyd b. Ebî Üneyse "Zeyd b. Ebî Enise" (s. 89), Büreyd b. Abdullah "Berîd b. Abdullah" (s. 89), Abîde b. Amr es-Selmânî "Ubeyde b. Amr es-Selmânî" (s. 100), Ebû Bürde b. Ebî Musa "Ebû Berde b. Ebî Mûsâ" (s. 105), Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi "Âmir b. Şurâhîl eş-Şa'bi" (s. 105), Mansûr b. el-Mu'temir "Mansûr b. el-Mu'temer" (s. 121 dp. 402), Mutarrif b. Abdullah eş-Şihhîr "Mutarrif b. Abdullah eş-Şehîr" (s. 134), Beşîr b. Nehîk "Beşîr b. Nüheyk" (s. 142), Yahya b. Müslim el-Bekkâ "Yahya b. Bekkâî" (s. 144), Ebû Cemre ed-Dubâî "Ebû Cemre ed-Dabâî" (s. 145), Ebû Kılâbe el-Cermî "Ebû Kılâbe el-Curemî" (s. 148 dp. 568), Ebû Miclez es-Sedûsî "Ebû Milcez es-Sedûsî" (s. 180), Haneş b. Abdullah "Hanş b. Abdullah" (s. 182), Osman el-Bürri "Osman el-Berrî" (s. 200), Eş'as b. Sevvâr "Eş'as b. Sivâr" (s. 243) şeklinde yazılmıştır.

İsimler incelendiğinde Hicaz bölgesinden uzaklaştıkça hataların çoğaldığı görülür. Öte yandan Kûfeli olup bir kabileye ve bu kabilenin yerleştiği mahalleye nispetle kullanılan “Hemdânî” nisbeli râviler, bir bölge olan Hemedân’a nispetle “Hemedânî” şeklinde zapt edilmiştir (s. 89, 100, 162, 247). Râvi isim ve nisbelerindeki yanlış zaptların ekler bölümündeki tablolarda da yoğun bir şekilde devam ettiği görülür (bk. s. 296-7). İsim zaptlarında değinilmesi gereken son nokta birçok modern çalışmada da karşılaşılan muhaddislerin daha meşhur olan isimleri yerine daha az tanındıkları isim ve nisbeleriyle yazılmasıdır. Nitekim Sâbit el-Bünânî’yi Sâbit b. Eslem (s. 38), Abîde es-Selmânî’yi Abîde el-Kûfi (s. 136), Mekhûl eş-Şâmî’yi Mekhûl ed-Dımaşki (s. 149) şeklinde yazmak yanlış olmasa da uygun değildir.

Son olarak kitap boyunca kullanılan grafik ve tablolara değinilmelidir. Yazar her bir sahâbiden sonra ismi zikredilen sahâbînin hadislerinin şehirlere göre dağılımını içeren grafiklere yer verir. Grafiklere yansıyan bilgiler başlık altında vardır ancak yazar çoğu zaman ilgili verilerin değerlendirmesini yapmaz. Kitapta yer alan tablolardaki sıralamaların neye göre yapıldığı ise anlaşılammaktadır (örneğin bk. s. 187-8).

Mevcut sorunlarına rağmen eserin hadis tarihini coğrafya merkezli okumaya çalışması sevindiricidir. Bu tarz çalışmaların artarak devam etmesi hem daha muhkem ve bütünlüklü bir hadis tarihi yazımına malzeme sağlayacak hem de kimliği ve yönelişleri henüz tam manasıyla tespit edilememiş olan Ehl-i hadîs’in yapısını anlamaya katkı sağlayacaktır. Son olarak mevcut hadis tarihi bilgilerinde bir değişiklik oluşturma da Medine’nin ilgili zaman aralığındaki öncü konumunun farklı bir bakış açısıyla ortaya konması bu kitabın en önemli sonucudur.